

BALÁS P. ELEMÉR:

**WERBÖCZY,
A MODERN EMBER**

ELNÖKI MEGNYITÓ

1. Amikor Werbőczy István emlékezetét ünnepeljük, önkéntelenül is a nagy emberek közös sorsára kell gondolnunk, arra, hogy az igazi nagy ember sorsa az ellentétes megítélés szükség-szerűsége vagy legalábbis szokottsága. Az igazán nagy ember szellemi skálája olyan széles és szellemi bátorsága annyira föléje nő a mindennapi óvatosságnak, hogy egészen természetes, ha személyiségének olyan oldalai jutnak kifejezésre, amelyek egymással — valósággal vagy csak látszólag — ellentétben állanak. Ha nem is valljuk axiómaként, amit Gundolf mond nagyszerű Goethe-könyvében, hogy az igazán nagy ember démonias és mint ilyen a saját törvényszerűségének hódol, miközben — látszólag— egészen ellentétes megnyilatkozásokra jut, mégis lehetetlenség el nem ismernünk, hogy a tapasztalat és a meggondolás maga is sok igazat mutat ebben a felfogásban. Az ellentéteknek ez a találkozása legalábbis a megítélésben köztudomású sorsa Werbőczy Istvánnak is, akiről a legnagyobb elragadtatás és a keserű szemrehányás hangnemében beszélnek kritikusai. Ez Werbőczynek, a nagy embernek természetszerű osztályrésze.

De a megítélés ellentétesége nemcsak abból folyik Werbőczyt illetően, hogy nagy ember, hanem egyúttal éppen Werbőczynek a maga egyéniségében lényegbeli adottsága, mint renaissance-emberé, mint korának gyermekéé, sőt a renaissance-ember prototípusáé. A renaissance már fogalmilag ellentétek együtteségét jelenti, ellentéteknek ki nem egyenlítetttségét, mert hiszen azoknak a szellemi áramlatoknak egy szintézisbe foglalása, amelyek a renaissance korát jellemzik, csak később következnek be. Maga a renaissance-ember még egyszerre antik és középkori, pogány és keresztény, és az ellentétes szellemiségnek ebből az együtteségéből sok minden következik, ami a renaissance világát a történelmi tényekben is jellemzi. Az a renaissance-ember egészen olyan akar lenni, mintha antik ember volna, sőt egyenesen azt hiszi, hogy egyenes ivadéka az antik

embernek. De ugyanakkor keresztény is, mert teljesen elgondolhatatlan, hogy a kereszténység sok évszázados hatása és gyakorlása nyomtalanul eltűnhessen a lélekből, teljesen lehetetlen, hogy a középkor keresztény embere, akinek minden gondolatát a hit tölti be, egyszerre teljesen megváltozzék a maga gondolkodásában és tisztára úgy gondolkozzék, mint egy egészen más kultúrának a részese, mint az ókor embere. A renaissance embere antik is, keresztény is, és sem nem antik, sem nem keresztény kizárólagosan, hanem a kettőnek valami egészen sajátos vegyülete, amely azonban még nem jutott el a szintézisig, még; nem adott helyet a belőle kialakuló harmadiknak: a modern embernek. Ez az ellentétek együttségén és ki nem egyenlítettégén alapuló korszellem jellegzetességévé teszi a renaissance-nak, hogy maga a renaissance-kor megítélése sem egységes, hogy az utókor igen különbözőképpen ítéli meg a renaissance-ot. Szükségszerű tehát az a jelenség, hogy Werbőczy, aki tipikusan, sőt prototipikusan renaissance-ember, vagy legalább *túlnyomóan* az, — mert mint látni fogjuk, ezenfelül egészen modern vonásokat is mutat — maga is az ellentétes megítélések keresztútjába került az idők folyamán.

Már egymagában az is mutatja a megítélés ellentétességét a renaissance-ra vonatkozóan, hogy még abban a tekintetben sem egységes a felfogás, vajjon a renaissance alapjában véve vagy *túlnyomóan* antik-jellegű-e vagy keresztény. Hosszú ideig; az a felfogás uralkodott, hogy a renaissance nem más, mint újpogányság, mint a pogányság újjászületése, reakció és szembe fordulás a kereszténységgel. Ez a felfogás figyelmen kívül hagyja mindazt, ami keresztény jellegű a renaissance-ban, figyelmen kívül hagyja azt a szükségszerűséget, amelyről már szóltam, hogy t. i. a középkor keresztény embere nem tagadhatja meg önmagát, a keresztény hatásnak érvényesülnie kell az antik utánzásának kísérlete közben is. Valóban újabban érvényesülni kezd az ellentétes felfogás is, mely a renaissance-ban inkább azt látja, ami keresztény jellegű és a renaissance alapvonalát keresztényinek tekinti.¹⁾ Ez az újabb tanítás úgy látja, hogy a renaissance-ember még jórészt keresztény és az antik

¹⁾ V. ö. Russel. H. W.: *Antiké Welt und Christentum*. 1941. Vorwort.
Ugyanó: Pico della Mirandola über die Würde des Menschen. 1940-Bevezetés.

gondolkodást igyekszik beolvasztani a keresztény gondolatvilágba, bizonyos mértékig hasonlóan a kereszténység kezdő századainak, főleg a patrisztikának a törekvéséhez, mely nem lát erőszakos törést az antik világ és a kereszténység közt, hanem az ókori filozófiát a kereszténység előhírnökének tekinti. A renaissance-nak ez az újabb jellemzése maga is kutatja mindazt, ami bizonyos mértékig előhírnöke a kereszténységnek, előkészítése a kereszténység ellenállhatatlan hatásának, sőt egyenesen azt tanítja, hogy az antik világot is már csak a kereszténység szellemi áramlatán keresztül lehet ma már megismerni. A legdöntőbb érv megítélésem szerint arra nézve, hogy a renaissance kora egyenesen a kereszténység hatása, az: kereszténység nélkül renaissance még abban az értelemben sem lehetséges, hogy a renaissance az antik világ új életre keltése és alapjellege szerint antik, vagyis pogány. Ebben a tekintetben a következőkre kívánok egészen röviden utalni:

A kereszténységet megelőzően nem lehetett szó egy idegen kultúra termékeinek tudatos átvételéről, nem lehetett szó arról, hogy egy kultúra részese tudatosan, kitűzött célként törekedjék más, idegen kultúra átvételére. A kereszténységet megelőzően az idegen elvileg ellenség, nem is ember, hanem dolog, meg lehet ölni vagy rabszolgává, tehát dologgá lehet tenni, sőt mást, mint idegent nem is lehet rabszolgaságra juttatni, a nemfizető adóst csak „trans Tiberim“, tehát csak külföldre lehet eladni, a belföldi szabad ember nem vesztheti el szabadságát a belföldön.²⁾ Egy olyan világban tehát, amelyben az idegen nem ember, vagy szabatosabban: *csak* ember, de nem *személy*, — a római jogi forrásokban a dolgok között felsorolt rabszolga neve egyenesen „homo“ — teljesen elgondolhatatlan egy idegen kultúrának tudatos átvétele vagy akárcsak tudatos értékesítése. Az idegen kultúra az antik világban valósággal negációja a kultúrának: nem-kultúra, tehát át sem vehető, csak megvetésnek lehet tárgya. (A római belül van a görög kultúrkörön, Rómára tehát mindez nem áll a görögséghez való viszonyában). Ahhoz, hogy más kultúrát tudatosan és kitűzött célként át lehessen venni, egy új világfelfogás szükséges: a keresztény tanítás, mely az idegent már nem tekinti radikálisan ellenségnek, hanem azt hirdeti, hogy minden ember (a csak „homo“

²⁾ V. ö. Lévy—Bruhl: L'esclavage.

is!) Isten gyermeke és így egymásnak testvére, felebarátja, akit szeretnie kell. A kereszténységnek ez a tanítása teszi lehetővé az antik kultúra megbecsülését és a törekvést az antik kultúra átvételére. Sőt a szubjektív megítélés egyenesen az, hogy az antik világ nem is valami másik világ, hanem egyenesen és közvetlen elődje a középkornak, az antik ember öse a középkorinak, a középkori germán egyenesen római polgárnak tartja magát, a német császár pedig római császárnak. A középkori művész pedig a maga szent együgyűségében a maga korának öltözetében ábrázolja a régi világ embereit, az ószövegségi jelenetek szereplőit is, s ennek megvan a nyoma még XIV. Lajos színházában is, ahol az antik matrónák abroncs-szoknyában szavalnak. A keresztény egység gondolatának kifejeződése ez, mely „történetietlenné” teszi a művész felfogását is. A renaissance tehát már elvileg, lehetősége szerint is alapvetően keresztény hatás. Hogy paradoxonnal fejezzem ki: a renaissance éppen azért keresztény, mert nem keresztény, t. i. nem teljesen keresztény a tartalmát tekintve, hanem antik is, idegen kultúra recepciója.

2. Az az ellentétesség, amely a renaissance szóban levő ketősségében jelentkezik, rányomja bélyegét a tipikusan renaissance-embernek: Werbőczynek a megítélésére is. Elismerik, hogy Werbőczy keresztény gondolkodású, hiszen ezt nem is lehetne el nem ismerni. Maga a Hármaskönyv, Werbőczy nagy műve tartalmában világosan utal Werbőczy keresztény felfogására. Hiszen a Hármaskönyvben, éppúgy mint a renaissance egyéb alkotásaiban együtt szerepelnek az egyházatyák és a középkor keresztény filozófusai, így különösen Aquinói Szent Tamás az antik bölcsekkel és jogtudósokkal. De Werbőczyről, az emberről is köztudomású mélységes vallásossága.³⁾ Mégis el nem vitatható, hogy oroslánrésze van egy keresztényietlen cselekedetben, a felebaráti szeretet parancsával össze nem egyeztethető megrontásában a parasztság sorsának, a jobbagység földhözköltésében. Valóban, Werbőczy egyénisége a maga egészében nem kizárólag keresztény, mint ahogy a renaissance-ember sem az, hanem antik hatásokat is mutat. Az a nagy európai áramlat, mely a jobbagység sorsának rosszabbá tételét idézi elő,

³⁾ Megrázó Kemény Zsigmond „Zord idők” c. regényében Werbőczy utolsó óráinak leírása, előkészülése a buzgón vallásos embernek a halálhoz.

nyilván antik hatás, a keresztény gondolat halványodásának, a középkori keresztény alapú egyetemesség lazulásának, sőt felbomlásának egyik jelensége. A felebaráti szeretet parancsa hátterbe szorul ebben a korban, mely minden téren a földi dolgok felé fordul és a külső gazdagságra és hatalomra törekszik, akár csak az antik világ rómaija. Most már újra „homo“-vá süllyed a személy, ha nincs elég fizikai vagy vagyoni ereje a maga érdekeinek elismertetésére. Ez az áramlat hozzánk is eljut Németországból és Werbőczy, mint elsősorban a maga korának embere, nagy egyéniségéhez képest az élére kerül annak az áramlatnak, mely a jobbágyság sorsát rosszabbá teszi. Ennek a szomorú fordulatnak csak megkönnyítője, az antik hatás érvényesülésének csak előmozdítója az a körülmény, amire *Hajnal István* mutat rá kitűnő tanulmányában,⁴⁾ amelyben kifejti, hogy a parasztság sorsának eltérő alakulása Angliában és Németországban, — nyilvánvalóan tehát nálunk is — az írásbeliség különböző jelentőségére vezethető vissza. Míg Angliában rendkívül korán fejlődik ki az írásbeliség uralma az egész társadalmi életen és így a paraszttal is rendszeres ügyleti forgalom alakul ki, melyben a paraszt is mint ügyletkötő fél szerepel, nem mint puszta ügyleti objektum, addig Németországban az írásbeliség csekély fejlettsége folytán az ellenkező állapot következik be: a parasztság sorsa rosszabb lesz, mint a középkor folyamán volt. A magunk részéről azt hisszük, ez a tényező inkább csak a lehetőségét adta meg a rabszolgára vonatkozó antik jogi felfogás érvényre jutásának, de egymagában nem kimerítő magyarázata a parasztság sorsa megromlásának a középkor végén, sőt azt követően. Annyira mégis kifejlődött az írásbeliség Németországban és nálunk is, hogy a római jogi dogmias gondolkodás erőhöz jusson a középkori személyi gondolkodással szemben, ha ezt végeredményben nem is győzte le, csak — mint látni fogjuk — szintézisben egyesült vele később. A keresztény-antik ellentét, éppen a jobbágyság sorsával kapcsolatban, egy közvetlenebbül jogi jelentőségű ellentétet is foglal magában Werbőczy működésében. A kereszténységen alapuló személyi szemlélet, melynek középpontja és iránypontja a legfőbb személy, az Isten, akivel minden más viszonyba ke-

⁴⁾ írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. Károlyi Árpád-Emlékkönyv. 1933.

rül a középkori gondolkodásban, és közvetlenül csak a személy, az ember, mint Isten képére és hasonlatosságára teremtett lény, kerül Istennel vonatkozásba, míg az emberenkívüli dolog csak a személynek, az embernek eszközeként szerepel: ez a személyi szemlélet Werbőczy jogi gondolkodásában főleg a közjog⁵⁾ körében jut érvényre. Werbőczy tanításában a nemzet — tehát az összes „személyek“ — a forrása a királyi hatalomnak, ezt a nemzet ruházta a királyra⁶⁾, és a király nem a maga jogát gyakorolja tulajdonképpen, hanem a nemzetét. Nem egyéb ez, mint a nemzet önkormányzatának a hirdetése, ami viszont nem egyéb, mint a nemzetnek és a nemzettagoknak személyllyé emelése egy olyan korban, amelyik másutt az antik példát követő dologias gondolkodásában a nemzetet, az országot úgy tekinti, mint az uralkodó tulajdonát, tehát mint dolgot.

Werbőczy személyies gondolkodása közjogi téren a Szent Korona szimbólumában jut kifejezésre, ebben a szimbolikában gazdag középkort folytatva, mely az emberenkívüli dolgokat ebben a vonatkozásban is a személyi szemléletnek veti alá, a dolgokra utaló vonatkozásokat csak jelképek gyanánt alkalmazva, nem a dolognak eredeti jelentősége szerint, hanem magasabb szellemi vonatkozások érthetővé — nem pusztán logikusan megmagyarázhatóvá — tételére, tehát azért, hogy az ember a maga egész személyiségével intuitíve megragadhassa azt, ami - a szimbólumban kifejezésre jut. így látszólag a dolog személyesedik meg, a dolog jut önálló jelentőséghez, saját életéhez, de¹¹⁾ ez csak látszat. A szimbólum nem megszemélyesített dolog, csak kifejezése egy nálánál magasabbrendűnek: szellemi, személyi valaminek. Nem az a szimbólum, mint ami a dinamikusan szemlélt dolog: a gép.⁷⁾ Nem is az államfelfogás eldologiasítása az, amit a Szent Korona szimbolizál, csak objektiváció, mint *Probaszka* Lajos mondja,⁸⁾ a nemzeti és a vallásos eszmének objektivációja :

„Corpus sacrae coronae. Több ez, mint pusztá organiztikus alkotmányjogi fogalom,, mint állami létünk alapelve, ahogy

5) Már az I. Rész i. címének i. §-ában általánosságban is, tehát nemcsak a közjog tekintetében.

6) Hármaskönyv I. Része 3. címének 2—7. §-ai, II. Rész 3. címének 2. §-a.

7) L. alább...

8) A vándor is a bujdosó. 118. s köv. 1.

főként-Werbőczy megformulázása alapján szoktuk tekinteni: az egész magyarságnak egységes, élő összeforradása ez egy szimbolikus erőben, amelyet úgyszólván önmaga fölé emelt, hogy soha ki , ne szakadhasson belőle, valóban objektivált, tárgyiasított, hogy vele megkösse magát. Az örök magyarság szimbóluma ez; a honi földre borulás, hit az örökké megtépett, örökké megcsonkított corpus végül mégis diadalmas restitúciójában. . . . Ezzel mentette meg a magyarság a szakrális alapjaiból mindinkább kivetkőző Európa számára több mint félévezreden át egy „középkori“ szakrális eszmét, amelyet nemcsak élt, hanem fokozatosan fejlesztett és tágított, úgy is mondhatnók: a modern formák számára is rugalmassá tett. Hogy ez mit jelent, azt különösen ma tudjuk csak kellőképpen méltányolni, amikor a végképpen racionalizálódott Európa úgyszólván minden tagjában vonaglik és amikor a legmerészebb történeti kísérlet is a középkor szakrális kötöttségéhez valamiképpen hasonló létforma megvalósításán munkálkodik. Ez az a nagy csoda a magyarság életében, amely a szétszóródástól mindig megóvta, de egyben oly lökőerőt is adott maroknyi népünknek, amellyel szemben a modern nyugati alkotmányjog alapjára helyezkedő ellenfeleink végső eredményben épp oly tehetetlenek voltak, mint régebben a Kelet autokratikus hatalmai.“ „... a tizenkettedik óra küldötte volt, amely végszükségben az ország és a nemzet egységét őrizte meg. Amit a patrimonialis államszervezet korában a nagy személyiség — egy Szent István vagy Szent László — megkötő ereje véghez tudott vinni, annak szerepét most átvette a tárgy, a megkötő személyes erők objektivációja: a szentkorona. S az objektiváció itt is, mint mindenütt és mindenkor a világon, erősebb megkötő hatalomnak bizonyult a legrátermettebb, a legbölcsebb, sőt a legszentebb személyiségnél. Mert amikor a nemzet szétesése Mohács után bekövetkezett, a nemzettagság eszméjével szinte történetfelettien összetartotta, átfogta a magyarságot, megőrizte önmagának, de egyúttal megőrizte a Nyugatnak“ is. Ezzel a nemzetmentő, létfontartó missziójával vált a szentkorona eszméje a magyarságnak valóban csodaszerű éjettényezőjévé. Itt teremtett a magyar szellem magának metafizikát, a maga önnön sorában juttatva kifejezésre a változatlant, az örökkévalót a változóban és mulandóban.“

Werbőczy a Szent Korona szimbólumában egészen közép-

kori ember. A középkor a maga irracionális személyi szemléletében, szemléletes gondolkodásával, ösztönös közvetlenségével nem képes a sokaságban az egységet másképp megragadni, csak érzéki szemléletességgel, dologias szimbólum egységét téve a személyek sokasága helyébe. A Szent Korona nem egyéb, mint az absztrakt államfogalom konkrét érzékeltetése. De Werbőczy államfelfogása modern is már, szakít a középkori emfiriával, a középkor tarkasága, „szakadozottsága“ helyébe egységet tesz, egységre törekszik, célja tehát modern, csak formanyelve középkori. És az egységre törekvés jelentkezik a kiváltságos réteg állásának jogi konstrukciójában, a nemesség egységében és egyenlőségében. Ez az egység pedig antik hatás, Róma öröksége, mely a középkorban csak mint eszme él, de valóságához csak az újkorban jut, az antik és középkori felfogás szintézisében.

A Szent Korona szimbólumában kifejezésre jutó szellemi és dologi vonatkozást illetően a dologi szempontra helyezi a súlyt *Ferdinándy* Geyza.⁹⁾ Szerinte „a magyar közjog a koronát megszemélyesíti, abban látja a királyság erejét, az államhatalom megszemélyesítését“. *Ferdinándy* szerint „a szent korona tana... egy élettelen tárgyat, egy történeti ékszert... közjogi fogalommá tesz.“ Sőt még ez a szempont is alig jöhet számba „a szent korona ereje, hatálya és misztériuma mellett, mely királlyá avató erőt tulajdonít a szent koronának és csakis annak... s ezzel az ország szenteséges koronája körül egy nemzeti hitvallás dicsfényes koronáját fonja.“ Ez a felfogás a koronát mint dolgot látja megszemélyesítve és önállósítva, úgyhogy lényegileg annak a felfogásnak felel meg, melyet alább dologi dinamikus szemléletnek nevezek, holott a Szent Korona „tana“ és Szent István koronájának közjogi jelentősége nem a dolog megszemélyesítésében van, hanem a szellem primátusában, az uralkodó és a nemzet közjogi — tehát szellemi — kapcsolatában. A koronázásra vonatkozó közjogi szabály is lényegileg a korona szimbólum-jellegét tartja szem előtt s az, hogy a koronázás érvényéhez éppen a Szent István-koronájával való megkoronázás szükséges, csak a szimbolikus gondolkodás konkrét jellegen ala-

⁹⁾ Érzelmi tényezők a magyar alkotmányban. Budapesti Szemle 1925. évi 134. s. köv. 1.

pul, mely a szóbanlevő vonatkozásban a szimbólum dologi oldalának helyettesíthetőségét nem engedi meg, a Szent István személyével való kapcsolatot kizárólagossá teszi. A konkrétumnak ez az alapvető jelentősége a korona-szimbolikában nagyrészt háttérbe szorul *Gróf Széchenyi* István „Blick“-jében (254. s köv. 1.) is, amikor gúny tárgyává teszi azt a hamis beállítást,, mellyel. a Bach-rendszer port akart hinteni a külföld szemébe és szuggesztiót akart gyakorolni a magyarságra is a Kossuth Lajos által Orsován elrejtett Szent Korona megtalálása alkalmából. Az osztrák kormány-sajtónak azt a beállítást, hogy „az a magyar király, akié a korona“, Széchenyi undorral utasítja vissza, utalva arra, hogy éppen nem mindegy, *hol* van a korona, a király fején-e vagy raktárban avagy múzeumban. Ez az érv kétségtelenül a dologi felfogás ellen irányul, a testi birtok vagy éppen a tulajdon viszonyát közömbösnek mutatva, így *Széchenyi* is a korona szimbolikus jelentőségét látszik felismerni, de más kijelentései ellentmondanak ennek. *Széchenyi* tiltakozik a „szent“ jelző ellen: „mit einer solchen Reliquie — die wir weder heilig nennen, denn kaltes Erz, wenn auch Gold etc, wenn auch mit den edeisten Steinen verziert, kann nie Jieilig sein, hierzu gehört Herz, Gemüth, Seele, — weder setzen wir irgend eine diplomatische Bedeutung in eine Krone — dennoch glauben wir, sollte man mit einer solchen ehrwürdigen Reliquie niemals ein Possenspiel oder eine Deceptions-Maskerade treiben“.

E[^] a felfogás tehát nyilván a dologi jelleget tartja szem előtt, a testi tárgyat, nem a szimbólumot, mert hiszen a szimbólumul szolgáló dolognak lehet jelzője a „szent“, amely így nem a dologra mint dologra, hanem annak a szellemi valaminek a jellemzésére szolgál, melyet a testi tárgy szimbolizál. Még erőteljesebben jut kifejezésre Széchenyi vázolt álláspontja a következőkben: „wir sind dreist genug, Excellenz unser Ehrenwort zu gebén, dass wenn Seine Majestát der Kaiser anstatt der heiligen Stephans-Krone einen Csákó, eine Lager-Mütze, einen Cylinder, ja einen Calabreser, auch sogar eine Schlafmütze aufsetzt, und die *-pacta conventa*, die zwischen seinen Ahnen und der ungarischen Nation geschlossen wurden, und die nach Recht und vor Gott noch immer bestében- beschwört, und dann auch ehrlich Wort hält- dass in diesem Falle der Csákó, der Hut, die Mütze, etc, mit dem einzigen Unterschiede sagen wir, dass.

die Zeit alles zu einer grössern Würde erhebt, wie denn auch bei ganz gleichem Werthe der Alte stets mehr respectirt wird, als der Junge; während die Krone des heiligen Stephans in eine Rumpelkammer geworfen und ihrer höhern Bestimmung niemals zugeführt, auch dem leteten „Insassen“ (!) Hunniens nicht einmal so werthvoll erscheinen dürfte, — ausser wenn er sie zerstückeln und einschmelzen darf wie einen Topf oder einen Késsel, in welchem er seine Erdäpfel, oder seinen Sterz kochen kann. Nicht in einer leblosen Krone oder in glänzenden, stets furehterlich langweiligen und äusserst kostspieligen Ceremonien und Blendwerken liegt die Garantie der pactirten National-Verhältnisse, sondern in dem Eide der Regenten und deren Gewissenhaftigkeit- oder in der Energie, ja, Verzweiflung der ungerecht Unterdrückten...“

Ennek a kétségbeesett kifakadásnak csak egyes szavai mutatnak arra, hogy Széchenyi is érezte a korona-szimbólum jelentőségét, legalábbis annyiban, amennyiben az idő, a hagyományos felfogás jussát elismeri a Szent István koronájának tiszteletbentartása irányában. Természetesen a koronának mint testi tárgynak előtérbe helyezését megmagyarázza a „Blick“ célja és az a felháborodás, melyet a legnagyobb magyarnak éreznie kellett, amikor azt látta, hogy az elnyomó a korona dologi birtokát akarja felhasználni a maga visszaélésiéinek legalizálására.

Amint a Szent Korona szimbóluma intuitív kifejezése az állam személyies felfogásának, ugyanilyen jellegű — minden látszólagos dologiassága ellenére is — a nemesség kiváltságos intézményének koncepciója Werbőczynél. Ebben a tekintetben is egyoldalúan inkább a korlátot vették figyelembe Werbőczy bírálói, nem a tartalmat, a tartalomnak is a lényegét, azt, ami túlmegy Werbőczy szavain, de objektive benne van W⁷erbőczy gondolatában. Az „una eademque nobilitas“ nemcsak a főurak ellen irányuló politikai jelszó, hanem a nemzetfogalomnak intuitív szimbóluma, a korszellem formanyelvén kifejezve. Az az életteljes misztikum, mely a németből, tótból, horvátból magyart alkotott azzal, hogy a nemesítéssel a magyar nemzet tagjává vált, nemzeti viszonylatban méltó párja a Szent Korona szimbólumának s a modern életfelfogásnak nehézség nélkül tett eleget az 1848-iki átalakuláskor, a nemzet fogalmát a rendiség korlátain túl kiterjesztve. Az „una eademque nobilitas“ misztikus erejét viszont éppen az az új felfogás törte meg, mely az

atomizáló elvet hangsúlyozta a dologias szemlélet új világában, nem lévén képes szabadulni a fizikai axiómától, hogy egy helyen két vagy több test egyidőben nem lehet, ami a nyelvi síkon a türelmetlenséget idézte elő. Miként a dolgok, a nyelvek is egymás kiszorítására, kizárólagosságra kezdenek törekedni, megfélekezve szellemi alapjellegükről, egységre törekvő, egyesítő alapfunkciójukról. A nemzetiségi elvnek ilyenét alakulása még történetileg is dologias jellegű, a sajtó nagy szerepével függ össze, mely a maga dologi erejével ad oculos demonstrálja a nyelvi különbségeket és a nyelvi kizárólagosságra való törekvés ösztönét fejleszti ki, különösen az időszaki sajtó, mely folytonos behatásával óriási mértékben állítja a nagy tömegek szeme elé a nyelv jelentőségét, amit a szóbeli érintkezés régebbi világában észre sem vettek, nem tudatosítottak, még az írásbeliség elterjedése után sem ennyire. Történetileg is az időszaki sajtó kifejlődésével esik egybe a nemzetiségi elv türelmetlenné válása.

A Szent Korona államszimbólumának — nem a teljesen inadekvát kifejezéssel emlegetni szokott „tanának“ vagy „államrendszerének“ — ama kongeniális jellemzése *Prohászka* Lajos csodálatosan szép soraiban a lényegét illetően szintén a személyi szemlélet alapvető jelentőségére utal, ami Werbőczyre is jellegzetes, s azt a hivatást, amit a Szent Korona szimbóluma *Prohászka* szerint nemcsak a magyarság, de Európa számára is híven teljesített, éppen Werbőczyn keresztül, a Hármaskönyv útján végezte, mely a magyarságnak a rendi világban valósággal második bibliája lett, nemcsak a politikai, de vallási téren is széttagolt magyarság körében.

A Szent Korona szimbolikájában kifejezésre jutó keresztény alapú személyi szemlélettel bizonyára nehezen egyeztethető össze a jobbagyságnak jóformán dologgá süllyesztése, amit — bár koráramlat volt és általános történeti tényezői voltak — Werbőczy rovására szoktak írni. A renaissance-ember ellentétes lelki rétegezettsége jelentkezik ezen a síkon is, a személyi és dologi szemlélet viszonyában. Ez az ellentét valóban megnyilatkozik Werbőczy személyiségében és működésében, nem elégítve ki a következetes logika követelményeit. De mindez nem Werbőczy személyes hibája, hanem a koré. A jobbagy kiküszöbölődik a közjogból és a magánjogba kerül át, de ez maga is az újkori jogfejlődés irányvonalába esik, híven a személyi szemlélet gyengüléséhez és a dologi szemlélet felülkerekedéséhez. Az az életteljes

kapcsolat, mely a közjog és magánjog együttességében áll és amelynél fogva a személyi szemlélet érvényre jut a dolgok irányában is, így a hűbériségben, mely a földtulajdont személyi perspektívába állítja és a jognak alap gondolatává a személyi jellegű hűségi gondolatot teszi, mert hiszen hűségre — és hűtlenségre — csak az ember képes:¹⁰⁾ a közjognak és a magánjognak ez a kapcsolata természetesen lazul az újkor dologias-felfogásában. Ez az igazi lényege a jobbágyság letaszításának.

Amint láthatjuk, nem is igazi ellentét' az, ami Werbőczy személyies felfogása és rendi gondolkozása közt mutatkozik, hiszen /végső gyökere a középkori keresztény gondolkodás, mely a társadalomnak rendekre tagolódását Isten akaratára vezeti vissza és ezért tartja szentnek, ez pedig személyi szemlélet eredménye, tekintettel a legfőbb személyre: Istenre.

Más ellentétre is szoktak hivatkozni azonban Werbőczy megítélésében, szintén abból a lényegbeli alpból folyóan, hogy Werbőczyben erőteljes kifejezésre jutott a renaissance szelleme. Werbőczy nemcsak jogalkotó és jogtudós volt, de jogalkalmazó is, bíró, az országnak egyik nagybírója és mint ilyenről fel van jegyezve róla, hogy az igazi bírót jellemző pártatlanságnak emlékezetes tanújelét adta. Abban a pörben, amelynek egyik fele Werbőczy nagy pártfogója volt: Szapolyai István, Werbőczy pártfogójának rovására döntött, az ellenfelének adva igazat. De ha ez az eset nem is volna köztudomású, maga az a jellemzés, amelyet Werbőczy ad a jó bíróról, azt mutatja, hogy Werbőczynek a legmagasabbrendű erkölcsi felfogása volt a bírói tisztról, hiszen azt tanítja, hogy még *igazságos* ítéletet sem szabad hozni *azért*, mert a bíró az egyik félnek akar kedvezni vagy ártani. Ezzel a tanítással Werbőczy túlmegy a bírói funkcióból folyó jogi követelményeken, melyek csak arra vonatkozhatnak, hogy a *hibás* ítéletért milyen keretek között lehet a bírót felelőssé tenni. A bíró csak a hibás ítéletért lehet jogilag felelős és csak akkor, ha túllépte bírói funkciójának korlátait és nem mint bíró, hanem mint magánember, bírói tisztén kívüleső szempontokat vegyített ítélkezésébe: alacsony emberi indítékokat, haszonvágyat vagy gyűlöletet és szándékosan szegi meg a pártatlanságnak funkciójából folyó kötelességét. Amíg tehát a hibás ítéletet is a bírói funkció keretei között maradónak lehet tekinteni,

¹⁰⁾ Az állat „hűsége“ csak antropomorfisztikus fikció.

amíg a bíró pusztán értelmi hibából¹¹⁾ ítélezett helytelenül, nem bűnös akarattal, addig a hibás ítélet miatt sem felelhet a bíró jogi felelősséggel. Werbőczy azonban továbbmegy és azt tanítja, hogy még a helyes ítéletet sem szabad szeretetből vagy gyűlöletből hozni, tehát személyes indítékokból, hanem csak az igazságosságnak megfelelően. Olyan magas erkölcsi színvonalat jelent ez a tanítás, amely előtt mélyen meg kell hajolni. Ahogy a Prológus 14. titulúsának 4. §-a mondja: „...Mindenekelőtt pedig ment legyen (t. i. a bíró) a lelki szenvedélyektől, hogy könyörgés, gyűlölség vagy szeretet ne vezérelje. Mert a bíró, ha mindjárt igazságos ítéletet mond is, felelős a lelkiismeret ítélő széke előtt, ha azt inkább gyűlölségből, mint az igazság szeretetéből tette.¹²⁾

Ezzel a magas erkölcsi felfogással szemben hivatkoznak Werbőczy bírálói arra a nagyonis anyagiasságon, hogy Werbőczy nagy vagyont szerzett. De elfelejtik, hogy ez a vagyonszerzési láz a renaissance egész korát jellemezte, azt a dologias gondolkodásmódot, mely a keresztesháborúk után fejlődött ki, amikor az európaiak megismerték Kelet kincseit, fűszereit, szövetéit, a keleti pompát, kényelmet és élvezeteket, és mindinkább a földi élet gyönyörűségeit kezdték megkívánni, a külső földi hatalomra kezdtek törekedni. Ebbe az irányvonalba lehet csak vetíteni azt a kifogást is, melyet Werbőczy vagyonszerzési törekvése ellen hoztak fel. Werbőczy nagy ember volt, de elsősorban a *saját korának* volt nagy embere, korának minden áramlatában az élen haladva.

Komolyabb ellentétet is lehet azonban találni Werbőczy gondolkodásában. Egy olyan ellentétet, amely mai szemmel nézve is a legnagyobb jelentőségű és megvilágítása a rendelkezésünkre álló szűk keretben is mellőzhetetlen, ha Werbőczyt, a renaissance-embert, tehát majdnem modern embert igyekszünk megismerni. Werbőczynek nemzeti irányára gondolok, mely nemcsak politikáját, de jogi gondolkodását is jellemzi. Az, amit Werbőczy közjogi felfogásáról, ennek személyies alapjellegeről mondtam, más szempontból is tárgyalást igényel, nem csak a személyi és dologi szemlélet viszonyának szempontjából, bár szorosan összefügg ezzel a szemponttal. Amint láttuk, Werbőczy

¹¹⁾ V. ö. Goldschmidt: D. Prozess als Rechtslage.

¹²⁾ Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen fordítása. Corpus Juris-kiadás.

Közjogában, a nemzetet egy síkra helyezi az uralkodóval és ezzel a nemzeti önkormányzat elvét juttatja kifejezésre. Ez a felfogás mindenesetre keresztény jellegű, mert személyi szemléletet jelent. De fel kell vetnem a kérdést: vajjon a nemzet jelentőségének ez a kiemelése, mint egy speciális szempontnak hangsúlyozása az egyetemes gondolattal szemben — keresztény gondolat-e, mely az emberi nem egységét, minden embernek istengyermeiségét hangsúlyozza? Ezt az ellentétet nem szokták kiemelni vagy csak problémává sem tenni Werbőczy megítélésekor, pedig elvi szempontból ez a legmagasabbrendű kérdés Werbőczyvel kapcsolatban.

Az igaz, hogy Werbőczy Hármaskönyvében a keresztény univerzalizmust tartja szem előtt, hiszen a pápáról és a császárról mint legfőbb hatalmakról beszél¹³⁾ és említi a „közön-séges“ jogot is, mint nyilvánvalóan a keresztény kultúrközösség átfogó jogát. De másfelől egészen kétségtelen, hogy jogi, még-inkább politikai gondolkodásában a nemzeti önállóság és külön-szerűség gondolata irányítja. Azt lehet tehát mondani, hogy az egyetemes és a különzerű, az univerzális és a parciális, vagy bármiképp fogalmazzuk meg az ellentétet, de ellentétes eszmék állnak szemben egymással Werbőczy nagy művében. Ha valóban így állna a dolog, ha valóban ellentét állna fenn ezen a ponton, vajjon miképpen lehet ezt az ellentétet megmagyarázni? Avagy újra a renaissance ellentétes világába kerülünk, amikor ezt a kérdést vizsgáljuk? Azt hiszem, ezúttal nem lehet erről szó. Az az ellentét, amely az univerzalizmus keresztény gondolata és a nemzeti gondolat közt van, nem valóságos ellentét, hanem csupán látszólagos. Már abból is erre lehet következtetni, hogy mind a két gondolat személyi gondolkodásmód terméke. A nemzeti különyszerűség, melynek jogi formája az önkormányzat, kifelé és befelé egyaránt, kétségtelenül személyi szemléleten alapul, amint már utaltam, erre, így már ebből az indokból valószínű, hogy a személyi szemléleten alapuló e kétféle gondolat között nem lehet valóságos ellentét. A két gondolat azonos síkon helyezkedik el. Valóban, nincs is valóságos ellentét a kettő között. Ellenkezőleg, a legszebb összhang uralkodik közöttük. A keresztény univerzalizmus a személyek valamennyijének megbecsülését, érvényesülni engedését jelenti. Isten irányában

¹³⁾ Előbeszéd, 8. cím, 2. §.

természetesen csak egyenlőség lehet az emberi személyek között, mert mindnyájan Isten gyermekei. De az emberi személyek egymás irányában *úgy* személyek, amint Isten megteremtette őket, tehát mindazokkal az adottságokkal, melyek a teremtményi jellegből folynak. Ezeknek az adottságoknak érvényesülniök kell, amennyiben magasabb szempontba nem ütköznek. A nemzeti jelleg is ebbe a körbe tartozik, tehát az emberek nemzeti jellegének is érvényre kell jutnia, azt az embereknek kölcsönösen meg kell becsülniök egymásban. A nemzeti gondolat Werbőczynél nem ellentétes a keresztény gondolattal, hanem annak egyenesen folyománya.¹⁴⁾

Miután az eddigiekben rámutattam arra, hogy Werbőczy tipikus renaissancé-ember és ebből a renaissance-jellegből ellentétek folynak, melyek Werbőczy ellentétes megítélésére vezettek az utókor részéről, most arra kívánok még rámutatni, hogy a renaissance és Werbőczy eszmei kapcsolata nemcsak a renaissance-ot jellemző ellentétes jellegben nyilvánul, hanem megvan

¹⁴⁾ Széchenyi gondolatmenetében is vallási érték a nemzeti sajátosság. Ifj. Iványi-Grünwald Béla a Hítel 1930. évi kiadásának bevezetésében (190. l.) idézi Széchenyinek gróf Hunyady Ferencné sz. gróf Zichy Júliához intézett leveléből:

„... a mi hazánk Magyarország. .. Isten nem ok nélkül rendelte, hogy Magyarországon jöjjünk a világra, hanem, hogy mi minden erőnkkel a világmindenség megszépítésén fáradozzunk... Magyarország a mi hőlesőnk, ezt az országot kell megszépítsük, kifejlesszük, boldoggá tegyük... a civilizációt és az igazi felvilágosodást mindenütt fenn kell tartanunk, nekünk Magyarorszában, mert ez a mi posztunk...” (Az eredetiben: Gott hat uns gewiss nicht ohne Ursache gerade in Ungarn auf die Welt kommen lassen, sondern, dass wir nach unseren Kräften, wie gering diese auch immer sein mögen, an der Verschönerung und Vervollkommnung des Weltalls beitragen sollen. Széchenyi Levelezése, I. 132. l.)

Iványi-Grünwald (u. o. 196. l.) a következőket fűzi hozzá a levélhez: „Előző fejtegetéseinkben már említést tettünk a Hítel szerzőjének egyik, 1829. november havában kelt leveléről. Megtaláltuk e levélben a nagy, ideális szellem megnyilatkozásának határozott fogalmazását: az isteni világterv megszépítése óhajának és a nemzeti törekvéseknek egybekapcsolását. Ha ezt a levelet figyelmesen elolvassuk... magunk előtt láthatjuk a Hítelnek a kötelességekről szóló magasröptű fejtegetéseit... E kötelességteljesítés módjai közül a levél elsősorban azokat emeli ki, melyek az isteni világterv kibontakozásának megvalósításával kapcsolatosak, melyek lényege, hogy a magyarság feldicsőítésével lehet a világmindenség megszépítéséhez gyarló erőnkhez mérten hozzájárulni s így Isten iránti Kötelességünket részben teljesíteni.” V. ö. továbbá ugyanott a 136. és 137. lapon előadottakkal.

a kapcsolat egyéb vonatkozásban is. A renaissance nemcsak Werbőczyre nézve tipikus jellegű, hanem egyéb vonatkozásban is, nevezetesen a modern jogrendszer kialakulása szempontjából, Werbőczy működésében pedig ugyanaz, ami a renaissance-ra jellemző ebben a vonatkozásban, egyúttal a modern jogrendszer kialakulása szempontjából is jellemző. Werbőczy valósággal szimbóluma a modern jogrendszernek, a modern jogrendszer sokrétűségének. Azok a szellemtörténeti áramlatok, amelyek a modern jogrendszerben érvényre jutottak és a modern jogrendszer különféle ágait jellemzik, Werbőczyben is kifejezésre jutnak. Elsősorban Werbőczyben, a jogászban, de ezenkívül Werbőczyben, a magánemberben is. Ennyiben pedig Werbőczy jelentősége a modern jogrendszer szempontjából még szimbólikusabb, mint Werbőczy kora, mint a renaissance. Az ugyanis, ami a modern jogrendszer szellemtörténeti vonatkozásban jellemzi, nincs meg mind a renaissance-ban, a renaissance jogában sem, de megvan Werbőczyben, ha nem is teljesen Werbőczyben, a jogászban, de teljesen megvan Werbőczyben, az egyéniségben, Werbőczy működésének egészében.

3. Ami elsősorban a modern jogrendszernek a renaissance-szai való összefüggését illeti, ebben a tekintetben az a helyzet, hogy azok a szellemi áramlatok, amelyek a renaissance korára jellemzők, egyúttal a modern jogrendszerben is nyomot hagytak, éppen a renaissance következtében. Az antik és a keresztény hatás a renaissance jellegzetessége, mégpedig a maguk párhuzamosságában, különvalóságában, s ezek a hatások a modern jogrendszer kialakulására is érvényesültek, elsősorban szintén a maguk különvalóságában, szintézisbe nem olvadottságában. Az általános magánjogban az antik hatás ma is nagymértékben észlelhető, nemcsak ott, ahol a római jogot valósággal recipiálták, tételes joggá tették, hanem másutt is, így nálunk szintén. Hosszú ideig nem is jutott érvényre különösebben más, mint az antik világ dologi szemlélete, mely a római jogot különösképpen jellemzi.. de a modern jogban érvényesül, — mégpedig magának a magánjognak a ikeretében is — a személyi szemlélet hatása, csakúgy, mint a dologi szemléleté. Nagyon érdekes és jellemző azonban, hogy amíg az antik hatás közvetlenül a renaissance útján jut érvényre a modern jogrendszerben, főleg ennek magánjogában, addig a középkori keresztény gondolkodás hatása, a személyi szemlélet érvényesülése jórészt annak a következménye, hogy az

antik dologi szemlélet és a középkori személyi szemlélet időközben szintézisben egyesül, az antik és a keresztény alapú szemlélet mellé egy harmadik szemléleti módot léptet, a tézis és az antitézis mellé odakerül a szintézis is, de úgy, hogy azért a tézis és az antitézis hatása is külön-külön megmarad. Létrejön ugyanis a renaissance hatása alatt, de a renaissance után az antik dologi szemléletnek, amely sztatikus, és a középkori keresztény alapú személyi szemléletnek a szintézise az európai újkor kultúrájában: a dinamikus dologi szemlélet, amelynek alapjait már a renaissance lerakta, de amelyek a renaissance idején még különváltak és egybe nem fonódtak, csak itt-ott érintkezve fejtették ki a maguk hatását az európai kultúrára és ennek keretében a jogfejlődésre is.

Ez az újabb szemléleti mód, amelyet dinamikus dologi szemléletnek nevezek, bizonyos mértékig hasonló az antik világ szemléletéhez, mert maga is dologias, csakúgy mint az antik kultúrávilág szemléleti módja. De hasonlít ez a dinamikus dologi szemlélet a középkori keresztény személyi szemlélethez is, csak hogy nem azonos vele, nem tisztán személyi szemlélet, hanem bizonyos dologias jellege is van. Tehát a dinamikus dologi szemlélet sem nem tisztán dologi szemlélet, sem nem tisztán személyi szemlélet, hanem személyi is, dologi is, de nem úgy, mint ahogyan a renaissance gondolkodása is részben dologi, részben személyi szemléletű. Amíg ugyanis a renaissance szemléletében a dologi jelleg és a személyi jelleg külön, önállóan jut érvényre, addig a kétféle szemlélet — mint említettem — a dinamikus dologi szemléletben egy szintézisben egyesül, egyik a másikat alakítja, úgyhogy a dologi szemlélet személyi színeződésűvé válik, a személyi szemlélet pedig dologi színeződésűvé. Kézzelfoghatóan talán úgy lehet jellemezni ezt a szintézisbe olvadást, hogy a dinamikus dologi szemléletben a dolog megszemélyesedik, a személy pedig eldologiasodik, a személyi jelleg átmege a dolgokra. Ebben a tekintetben a következőkre kell rámutatnom:

Az antik világ szemlélete dologi ugyan, de különösebben is színeződik, speciális sajátossága is van, amit úgy lehet kifejezni — *Spengler* nyomán — hogy sztatikus (dologi) szemlélet. Az antik felfogás az embernek környezetéhez való viszonyát nem a mozgás, hanem a nyugalom állapotában tekinti, csupán helyzeti viszonyt lát az ember és a dolog közt, sőt *Spengler* szerint csupán testek között lát helyzeti viszonyt, az embert is,

mint testet fogva fel. Nagyon messzire vezetne, ha bővebbert akarnánk foglalkozni ezzel a kérdéssel, de egészen bizonyos,, hogy az antik gondolkodásnak egészen más az attitűdje a dolgok, irányában, mint az újabb gondolkodásé. Ha semmi egyébre nem hivatkozunk, elegendő már az alapvető különbség érzékeltetésére az, ha arra gondolunk, milyen lenne a modern élet, ha abból a gépet és általában a műszaki találmányokat kiküszöbölnénk,, ha csupán az lenne a mi korunkban is, amit a természet készen, nyújt vagy amit az ember némileg átalakít a természeti dolgon. Valóban arra a meggondolásra kell így jutnunk, hogy az antik ember a dolgokat úgy vette, ahogy vannak, mint testeket tekintette, míg a modern ember szemében nem a testeknek vart túlnyomó jelentőségük, hanem a bennük rejlő és csak emberi behatás útján értékesíthető dinamikának, ami sokszorosán túlmege azon az erő kifejtési lehetőségen, amit a pusztta természeti erő nyújt. Az antik ember, így különösen a római csak mennyiségi szempontból tekintette a dolgokat, a gazdagságot csak a dolgok helyváltoztatásával idézte elő, nem a dolgok hatóképességének fejlesztésével törekedett gazdasági eredményre. A római hódító volt, a dolgok szaporításának is legfőbb eszköze a hódítás volt a római cselekvésében. Sőt egyenesen azt mondhatjuk, hogy a római, ha a dolgokat a maga javára szaporítani, akarta, a hódítás eszközét annyira kiterjedt mértékben vette igénybe, hogy a meghódított embert is dologgá tette, rabszolgává, amiről más kapcsolatban említést tettem. Nemhogy nem fejlesztette tehát a dolgokat a római, nemcsak hogy nem személyesítette meg, hanem egyenesen az ellenkezőjét cselekedte: az embert, a mai értelemben és már a keresztény tanítás szerinti: feltétlenül személyi jellegű lényt dologgá tette, lekötötte, visszafesztette, pusztán sztatikus jelentőséget juttatva neki, megfosztva az új érték alkotására való képességétől, mely megvolt; ugyan benne, de éppen a rabszolga-állapot miatt nem juthatott érvényre. De a szabad emberek körében is nagyon kevés embernek adta meg a római élet a valódi személyiséget. A család körében a paterfamilias egyeduralkodói hatalomkört gyakorolt,, a familia tagja pedig, így a filius familias, aki pedig a közéletben a legmagasabb hatalmi helyzetbe feljuthatott, a pater familiasszal szemben tehetetlen bábót jelentett, szinte a dolog színvonalára süllyedt, mégpedig a római életnek egészen késői koráig. Ez a jelenség már a jog körébe vág ugyan, de rendkívüli a jel-

lemző ereje a római élet egésze, a római gondolkodás szempontjából általában. Csak egy ponton találkozunk a római világban olyasmivel, ami hasonlít az újkori felfogáshoz, a dinamikus dologi szemlélethez, amelynek lényegét mindjárt ki fogjuk fejteni, de már bizonyos mértékig az eddig előadottakból is van fogalmunk róla. A hajózásnak a középponti jelentősége ez a római világban: *navigare necesse est, vivere non est necesse!* A hajózás a primer, az emberi élet a szekundér jelentőségű a római államférfiú szemében. Az ember itt valósággal függvényévé válik a dolognak, csakúgy mint az újkori dinamikus szemléletben az ember lesz a dolognak, a gépnek a függvénye, a gazdasági életben az ember lesz a tőkének, tehát a dolognak a függvénye, a gazdasági egységnek, a vállalatnak a függvénye, mégpedig nemcsak az egyénfölötti vállalkozás esetében, hanem általában, egyéni vállalkozás esetében is. A hajózás sajátos jellege, a dolognak természetszerű fölénye az ember fölött már a primitív hajózásban, valamint a nagyterületű tengeri birodalom szempontjából alapvető jelentősége a hajózásnak az, ami a dinamikus dologi szemlélet csiráját már az antik világban megtermi. Egyúttal bizonyos mértékig annak is, hogy semmiféle kort nem lehet egyetlen szemponttal megvilágítani, egyetlen elvvel megmagyarázni, kiemélni. Egyébként azonban az antik világ szemlélete túlnyomóan sztatikus dologi szemlélet.

Ebből a sztatikus dologi szemléletből hogyan alakul ki a dinamikus szemlélet? A középkor személyi szemléletével való szintézis alakjában, mint már jeleztük. Az a renaissance ember, aki az antik embert akarja utánozni vagy éppen antik embernek érzi magát, nem tudja egészen legyőzni magában a keresztényt, de mint keresztény sem tud már egészen keresztény lenni, bizonyos mértékig antikává válik. Magában a renaissance korában ez a felemás állapot inkább külsőségekben jut kifejezésre, inkább az antik fogalmak használatában, antik kifejezésmódok alkalmazásában a keresztény gondolatra, másfelől pedig abban, hogy a renaissance embere bizonyos mértékig összezavarja a keresztény és az antik erkölcsi felfogást is. Ezen a téren nem is jön létre szintézis, bár egyesek kifejezetten és tudatosan törekszenek a kiegyenlítésre, a kétféle gondolkodás összhangba hozatalára, az antik világból annak a felhasználására, ami a keresztény felfogással összeegyeztethető, a keresztény gondolkodásban pedig annak a keresztény elvnek érvényre juttatására, hogy az antik

ember is Isten teremtménye és Isten gyermeke, ha el is tévelyedett. Ez a törekvés azonban számos okból ellanyhul és a fejlődés más útra tér, csak legújabban kezd ismét jelentkezni hasonló törekvés.¹⁵⁾ Az igazi szintézis az antik sztatikus gondolkodás és a középkori keresztény hatás alatt kifejlődött személyi szemlélet közt egy — hogy úgy mondjam — semleges téren következik be, a dolgok szemléletének terén.

A renaissance hatása alá került európai ember, akiben két-féle világfelfogás küzd egymással, túlnyomóan mégis a földi világ felé fordul, már nem a túlvilág áll gondolkodásának középpontjában, mint a középkori embernek. Ez a fordulat főleg a keresztesháborúk hatása alatt következik be, de nagy része van benne az antik kultúra megismerésének és elsajátításának is. Csakhogy ez az új ember már nem gondolkozhat egészen úgy, mint az antik ember, mert lelke mélyén ott él még mindig a keresztény gondolat, a keresztény tanítás hatása. A kereszténység nagy újítása pedig az, hogy a végtelent állítja a véges helyébe, a végtelenhez mér mindent, Isten mindenhatóságát és mindentudóságát, Isten végtelen kegyelmét tanítja, s a középkori világ egész gondolkodása a végtelenség körül forog. Már a Föld felfedezése és meghódítása, a nagy felfedező utak is ennek a végtelenségi gondolatnak a jegyében mennek végbe. A népvándorlás után megtelepedett európai ember továbbra is érvényesíteni akarja energiáját, továbbra is keresi az ismeretlent, új világokat vagy legalább új világutakat akar teremteni, alkotni akar, hogy úgy mondjam: horizontálisan. De vertikálisan is a végtelen jegyében akar haladni. Miután meghódította ezt a földet, amelyre szüksége volt, úgy gondolja, hogy ezzel nem jutott végponthoz, végtelennek látja maga előtt a pályát. Azt hiszi, hogy a dolgok, ha testi mivoltukban nem is szaporíthatók az adott mennyiségen túl, de használhatóságuk fokozható, akár a végtelenségig. Semmi esetre sem az a valóság ennek az új embernek a szemében, amit maga előtt lát, mint ahogyan az antik ember tekinti a valóságot. Az „amor invisibilium“, amely a kereszténységnek alapvető vonása, a látható dolgok fejlesztését a *láthatatlan* irányában kísérli meg, mégpedig abban a hitben, hogy ez a végtelenségig lehetséges, márcsak azért is, mert hiszen a láthatatlannak nincs határa. Hogy a láthatatlan meddig terjed, azt ki tudná meg-

¹⁵⁾ V. ö. Russel i. m.

mondani? A látható dolognak a vége nyilvánvaló vagy felkutatható, de láthatatlan dolgoké, vagy még inkább a „láthatatlané“? Szóval az új ember, a már nem antik ember akkor is, amikor antik ember akarna lenni, megmarad ennek az új embernek, akivé a kereszténység formálta a maga végtelenségi gondolatával. Az új ember a dolgokat kedveli ugyan, a külső világ kerül gondolatvilágának középpontja, ez a földi világ kerül a túlvilági gondolat helyébe, de már nem úgy jelentkezik ez a földi világ, ez a dologi világ, mint az antik embernek a dologi világa, nem sztatikusan, mert nem véges világ ez már, hanem végtelen világ. Nem a keresztény tanításnak megfelelő attitűd ez, mert nem az Isten végtelensége immár az alapvető jelentőségű, hanem egy új végtelenség gondolata támad fel, talán olyasvalami, amit Hegel úgy nevez, hogy „schlechte Unendlichkeiten“. Ezzel csak az ellentétet kívánom jelezni a kereszténységnek végtelenségi felfogása és az újkornak anyagi, dologias végtelenségi felfogása közt, amelynek alapgondolata azonban egészen elvontan tekintve, egészen formálisan szemlélve mégis csak közös. A dolgokat az újkori ember a végtelenség aspektusa alatt szemléli tehát, mint amelyeknek e főkifejtési lehetősége, röviden dinamikája végtelenségig fejleszthető, fokozható. A dolog saját dinamikája azt a gondolatot sugallja, hogy a dolog, amely természeti erőin túl új, külön, sajátos dinamikához jutott, önálló, mintegy olyan, mint az ember. A dolog most már „dolgozik“, a gép azt cselekszi bizonyos mértékig, mint az ember, a dolog megszemélyesül ebben az újfajta gondolkodásban. Az ember pedig vészit személyiségéből, amikor a géppel, az újfajta dinamikus dologgal kerül viszonylatba, mintegy ki van szolgáltatva a gépnek, mindenesetre — mint munkás — „kiszolgálja“ a gépet, függő viszonyba jut vele, ha a gép megáll, a munkás kenyér nélkül marad, stb. És az ember annyiban is másodrendű sorba jut a dologgal, a géppel szemben, hogy különös minőségei, kvalitásai közömbössé válnak, a gépet ki tudja szolgálni nemcsak az izmos férfiember, hanem a nő, sőt a gyermek is, és a gépipar kezdő szakában jóidéig éppen a nő és a gyermek munkája a döntő jelentőségű, olcsóságánál fogva. Legnagyobb dicséret egy gépre sokáig az, hogy „gyermek is el tudja kezelni“.

A dolognak ez a megszemélyesítése, önállósága, saját mozgással felruházása legkézzelfoghatóbb a technikai találmányban, de megvan a gazdasági életben is. Amíg a középkori ember

hosszú ideig csak „tisztos polgári haszonra“ törekszik, később pedig határtalan nyereségvágy szállja meg, de csak azért, hogy minél jobban tudjon élni, hogy az életet minél inkább tudja élvezni, addig az újkori gazdálkodás célja már nem a fogyasztásra termelés, a gazdálkodás eredményének az élet szebbé, könnyebbé, kényelmesebbé tételére való fordítása, hanem a dolgok önállósítása, a tőkének, a „termelt termelőeszköznek“ további termelésre, mintegy önmaga regenerálására, önmaga újjászülésére, sőt önálló fejlesztésére és fokozására való használása. A tőke, éppúgy mint a gép, elsőrendű fontosságúvá válik az emberrel szemben, fölébe kerekedik az embernek és függvényévé teszi az embert. Még a vállalkozó is függő viszonyba jut a vállalattal,, személyes szükségletei elkülönülnek a vállalat szükségleteitől, a könyvvezetés önállósítja a vagyont és az embert, a tulajdonost csak könyvelési tétellel teszi a maga személyes szükségleteivel és kiadásával. Éppen a gazdasági élet az, amelynek körében elsősorban megy végbe a dolgok dinamizálódása, a technika terén ez lassabban megy végbe, jó ideig csak a könyvnyomtatás találmánya képviseli a műszaki értelemben vett dinamikus dolgot, a szövezzéssel együtt, amint *Sombart* megállapítja a kapitalizmus kifejlődését tárgyaló nagy munkájában.

A műszaki és gazdasági téren kifejlődő dinamikus dologi gondolkozáshoz kapcsolódik azután a *jogi* téren végbemenő szemlélet-változás is. A dinamikus dologi szemlélet helyet követel a jogrendszerben is, mert a római jog, az antik sztatikus dologi szemléletű jog már nem elegendő a valóság új alakjának a rendbentartására. Új jogágakra van szükség, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a realitásnak dinamikus értelmében végbemenő átalakulásához (szabadalmi jog), majd ennek az átalakulásnak további folyamányaihoz és követelményeihez, amilyen most már a szellemi alkotás gyakorlati jelentőséghez jutása. Szükség van már szerzői jogra is, nemkülönben a vállalatok önálló jelentőségének megfelelően a vállalatjelzők új jogára, a cégjogra, védőjegyjogra, stb. A jognak ily irányú kiegészülése a dinamikus dologi szemléletet alkalmazó új jogágakkal azonban már nem renaissance-jelenség, aminthogy a dinamikus dologi szemlélet még nem a renaissance terméke. Az a szintézis, amelyet a dinamikus dologi szemlélet jelent a renaissance antik és keresztény elemeiből, már nem renaissance-alkotás. Egészen természetes tehát, hogy a renaissance, jogi világa még nem ismeri ezeket az új jogágakat sem, a

gazdasági dinamikus dologi szemlélethez csatlakozó kereskedelmi jogot, sem a technikai értelemben“ vett dologi dinamikus dologi szemlélethez csatlakozó találmányi, alkotás- és vállalatjelzői jogot. Hasztalan keresnénk tehát Werbőczynél is, akinek a renaissance joga szempontjából is szimbolikus jellegét állítottuk és hamarosan ki is mutatjuk, ezeket a modern jogágakat. De majd látni fogjuk, hogy azért Werbőczy gondolkodása csodálatos éleslátással tisztában volt a dinamikus dologi szemléletnek nagy jelentőségével, ha még jogi vonatkozásban ez rejtve maradt is előtte. Egyelőre tehát csak azzal a kérdéssel foglalkozhatunk, mennyiben áll meg az az állításunk, hogy Werbőczy jogász műve tipikus renaissance-jogászat és *mint ilyen* a modern jogrendszerrel is rokon. Másszóval, hogy mennyiben található meg Werbőczyben *a jogászatban* a modern jogrendszerben is meglévő sztatikus dologi jellegű — antik — elemek, nemkülönben a keresztény alapú középkori személyi szemlélet hatása?

4. Az utóbbi kérdéssel már bizonyos mértékig tisztába jöttünk, amikor arról beszéltünk, hogy Werbőczy közjogi felfogása személyi jellegű, legalábbis annyiban, amennyiben a nemzet tagjairól, a teljesjogú személyekről, a nemesekről van szó. A maga, korában ez a felfogás csodaszámba megy, mert, mint láttuk, az újkor közjogi szemlélete dologias. A magyar renaissance ebben a tekintetben egészen sajátos, egyedül álló, egyes kivételekre ezúttal nem tekintve. A modern jogrendszer tekintetében, amelyre nézve szimbolikusnak állítottuk Werbőczy jogi felfogását, vajjon megvan-e a személyi szemlélet? Hiszen sokáig inkább a dinamikus dologi szemlélet hatása fokozódik, átjutva a kereskedelmi jogból az általános magánjogba is, azt „elkommercializálva“, vagyis a sztatikus dologi felfogást sok tekintetben eldinamizálva. (Erről rövidesen sajtó alá kerülő munkámban fogok részletesebben szólani). Nagyon érdekes, hogy ezzel a „kommercializáló“ folyamattal együtt egy másfajta folyamat is megindul a legmodernebb magánjogban, jórészt éppen a dinamikus dologi felfogás következtében, a személyi szempont előtérbe nyomulása, elszemélyiesedése, egyes új alapvető magánjogi elvek alakjában, főleg pedig a külön személyiségi jog intézményének keretében. De érvényesül a személyi szemlélet a modern jogrendszernek közjogi ágában is, ahol az önkormányzati elvnek mind szélesebb körben való alkalmazása napjainkban különösen jellemző. Amint más helyen rámutattam, ez a lényege azoknak

a legújabb áramlatoknak, melyek egyes nagy európai birodalmak egész állami szerkezetét lényegesen átalakították.¹⁶⁾ Werbőczy tehát ennyiben mindenesetre szimbolikus jelentőségű a modern jogrendszer szempontjából.

De vajjon szimbólikus-e Werbőczy jogi műve a modern jogrendszert illetően annyiban is, hogy az antik sztatikus dologi szemlélet érvényre jut benne? Hiszen Werbőczyről communis opinio számába megy annak megállapítása, hogy a régi magyar jog feljegyzésével és rendszerbe foglalásával egyenesen megakadályozta a római jog recepcióját, tehát az antik sztatikus dologi szemléleten alapuló jogrendszer átvételét! Ebben a tekintetben is határozottan megállapíthatjuk, hogy Werbőczy jogi felfogása szimbolikus a modern jogrendszer tekintetében. A modern magyar jogrendszerre is áll ugyanis az, hogy hatása alá került a római jognak, ha nem is történt magyar részről az újkor elején tartalmi átvétel a római jogkönyvekből, ha ezek a római jogkönyvek nem is váltak tételes magyar jogforrássá, mint Németországban történt. Természetesen ott, ahol a római jogot recipiálták, a modern jogrendszer erősebben mutatja az antik sztatikus szemlélet közvetlen hatását. De megvan ez a hatás, ha kisebb mértékben és közvetetten is, a magyar jog modern rendszerében is. Ebben a vonatkozásban különösen nagyjelentőségűek azok a fejtegetések, amelyeket egy nemrégiben megjelent nagyszabású munka tartalmaz: Woldemar *Engelmann* könyve¹⁷⁾ a római jogi kultúra újjászületéséről az olasz jogtudomány útján. Ez a könyv éles világosságot vet Werbőczy jelentőségére éppen a római jogot illetően.

Engelmann szerint a római jog jelentősége nem abban van, hogy Európa egyes országaiban tartalmilag átvették a római jog szabályait, hanem a római jogi gondolkodásnak, a római jog *szellemének* átvétele, elsajátítása és érvényre jutása lényeges a középkor jogával szemben. A középkor joga formalisztikus volt, a jogforrásokat szószerint vették, mereven alkalmazták, az eljárás jog pedig nem a valóság tényeit kutatta, hanem véletlentől függő döntéseket tett csak lehetőségessé. Az anyagi jogot illetően a formalizmus nem felelhetett már meg egy olyan társadalomban, amely a munka megbecsülésén, a polgári munkán alapult túl-

¹⁶⁾ Társadalomtudomány 1940. évi 2. szám.

¹⁷⁾ Die Wiedergeburt der Rechtskultur in Italien. 1938.

nyomórészben, az eljárási jogot illetően pedig a tárgyi igazság, a tények igazsága lehetett csak irányadó egy munkás, iparral és kereskedelemmel foglalkozó, kiszámítható döntéseket kívánó korban, amilyen az olasz városi középkor már igen korán lett. A középkor joga ezért nem volt már kielégítő akkor, amikor a recepció kora bekövetkezett. De nem arra volt szükség, hogy az egyes római jogszabályokat recipiálják, hanem csak arra, hogy átvegyék azokat a szabályokat, amelyeket a római jog a jogforrások észszerű *értelmezése* tekintetében kifejlesztett, menten minden formalizmustól. Az eljárási jogban a tények kiderítését lehetővé tevő római performa vált szükségessé, legalábbis ennek lényeges elvei. A recepció túllőtt a célon, állapítja meg Engelmann, csak a római jog szellemét kellett volna elsajátítani, nem a *tartalmát*.

Ha mármost Werbőczy Hármaskönyvét tekintjük, könnyen megállapíthatjuk, hogy *Engelmann* felfogása teljesen harmonizál a Hármaskönyv viszonyával a római jog irányában. A Hármaskönyv valóban csak a szellemét vette át a római jognak, nem a tartalmát, csak a formalizmustól mentes anyagi jognak és a tények valóságát kutató perjognak lett a forrása a Hármaskönyv, egyébként azonban a régi magyar jog talaján maradt, ahogyan Engelmann szerint a német jognak is kellett volna maradnia. Werbőczy jelentősége az, hogy azt produkálta Hármaskönyvében, amit Engelmann szerint nem produkált a német jogi világ: egy általános tekintélynek örvendő jogkönyvet, amely alkalmas volt arra, hogy ellentálljon a római jog tartalmi benyomulásának. Werbőczy nélkül a római jog recepciója bekövetkezett volna, ha igaza van Engelmannnak.

És valóban azt hisszük, igaza van. Werbőczy megmutatta, milyen úton kellett volna haladnia az európai jogfejlődésnek a középkor végén és az újkor elején. Nem recepció, hanem a római jogi gondolkodásnak a hazai jog anyagára való alkalmazása volt a szükséglet az újkor elején, s ennél Werbőczy nem ment tovább, a helyes mértéket megtalálta. Ezzel válik Werbőczy szimbolikussá a modern jogrendszer szempontjából, melynek a római jogot illetően valóban nem a tartalmi átvétel a lényeges vonása, hanem a római jogi gondolkodás követése, a formalizmus mellőzése és az objektív eljárási jog. Nem az a lényeges a modern jogrendszerben, hogy sok római eredetű jogszabályt tartalmaz, hanem a római jogi szellem hatása. A magyar

modern jogban sem az a lényeges, hogy a recepció századokkal megkésve a tizenkilencedik században megy végbe nagymértékben, a német jog-közvetítésével véve át sok római jogi szabályt,¹⁸⁾ hanem az, hogy hála Werbőczynek, a magyar jog az egész újkorban minden vonatkozásban alkalmazza a római jog elvét a formalizmus nélküli, objektív jogalkalmazást illetően. És ott, ahol a római jog behatolására panaszkodnak, nem az az igazi hiba, hogy római jogi szabályok nyomultak be a hazai jogrendszerekbe, hanem az, hogy római jogi szabályok is benyomultak, holott csak a római jog szellemének kellett volna érvényre jutnia.

A római jog szelleme kétségtelenül sztatikus dologi szemléletet tükröztet, éppúgy mint a római jog szabályainak tartalma. Mégis alapvető a különbség a kettőnek a jelentősége között a modern jog szempontjából. A római jogi szabályok tartalmi átvétele ott, ahol végbement, a hazai jog rovására történt, tehát káros volt. A római jog szellemének átvétele azonban a modern jogrendszer szempontjából mellőzhetetlen szükségszerűséget jelentett, mert az újkorban, amely újból a dologi szemlélet hatása alá került, amelyben a dolgok középponti jelentőségüvé váltak, — éppen a dologiság felfokozása következtében a dolgok dinamikájának megismerése és fejlesztése, röviden a dologi szemléletnek dinamikussá válása folytán, — az újkorban nem lehetett formalisztikus anyagi joggal és szubjektivistikus eljárási joggal boldogulni. Maga a dologi szemlélet, nevezetesen a sztatikus dologi szemlélet azonban, mely a római jogra túlnyomóan jellemző, nélkülözhetetlen a modern jogrendszerben is.

A jognak általában jellemző vonása az eldologiasító tendencia. A jog a maga szabályaival elsősorban arra törekszik, hogy az emberi akarat állandóságát, kiszámíthatóságát biztosítsa, a különben szeszélyes, állhatatlan emberi akaratot és általában a folyton változó emberi lélekállapotokat mintegy megszilárdítsa vagy legalábbis olyan állapotot hozzon létre, mely annak felel meg, mintha az ember lelkivilága állandóan ugyanaz maradt volna (Tönnies). Az ügyletkötéskor fennálló lelkiállapotnak fenn kell maradnia a teljesítés időpontjáig, az akaratnak ebben az időpontban is a teljesítésre kell irányulnia, bármilyen változás állott is be a személy lelkiállapotában. Vagy legalább azt kell a jognak kieszközölnie, hogy ha meg is változott az akarat iránya

¹⁸⁾ V. ö. Szászy-Schwarz Gusztáv: Miért tanuljuk a római jogot?

a két időpont között, mégis úgy viselkedjék az ember, — a kötelezett, — mintha akarata ugyanaz maradt volna, illetve minimális követelményként kell lennie módnak arra, hogy a jogsult olyan helyzetbe jusson, amilyenben akkor volna, ha a kötelezett akarata ugyanaz maradt volna a teljesítés időpontjában, mint az ügyletkötéskor. Ez a példa szemléletesen mutatja a jognak sztatikus tendenciáját, ami minden jogrendszerben szükséges, tehát a modern jogrendszerben is. Sztatikus dologi szemléleten alapuló jogszabályok tehát a modern jogrendszerben is nélkülözhetetlenek és így nem az a hiba, hogy ilyen sztatikus dologi hatást mutató; római jogi eredetű szabályok kerültek a jogrendszerbe, hanem az, hogy kiküszöbölődtek azok a hazai jogszabályok, amelyek maguk is ilyen sztatikus dologi szemléleten alapultak, úgyhogy *fölösleges* volt az idegen szabály recepciója és rontotta a hazai jogi gondolkodást, megszakította annak folytonosságát és organikus összefüggését, ami a jogi géniuszra is károsan hatott. Teljesen elegendő lett volna a római jogi *gondolkodás* alkalmazása, s erre szorítkozott Werbőczy, akinek nagy műve a kifejtettek szerint mégsem tekinthető kizárólag a hazai jog konzerválásának, hanem a római jogi gondolkodás segítségével Werbőczy éppen a hazai jog fejlesztését tette lehetővé a római jogi racionális értelmezési szabályok segítségével, melyek a bírót nagymértékben képessé tették önálló gondolkodásra és így a jognak fejlesztésére“, tehát a szokásjognak kiterjedt érvényesülése irányában is jótékonyan hatottak.

Werbőczy, a renaissance és a modern jogrendszer így egyaránt hatása alatt áll az antik sztatikus dologi szemléletnek. Werbőczy szimbolikus jellege ezen a téren tehát, éppúgy mint a személyi szemlélet terén nyilvánvaló. A dinamikus dologi szemlélet terén azonban Werbőczy, a jogász és *mint* jogász nem lehet szimbolikus a modern jogrendszert illetően. Sem a renaissance, sem Werbőczy nem ismeri és nem is sejtí még azokat a jogintézményeket, amelyek a dinamikus dologi gondolkodás hatása alatt alakulnak ki, pedig az életben ez a dinamikus dologi gondolkodás technikai téren már szép gyümölcsöt terem Werbőczy korában a könyvnyomtatás találmányában. De még messze az: az idő, amikor a könyvnyomtatás, mint az első igazi gép és mint a gép prototípusa hozzájárul a dinamikus dologi jellegű jogágak kifejlődéséhez: a találmányi jognak és ezzel kapcsolatban a szerzői jognak a kifejlődéséhez. Így látszólag mégis

csak csonka az a szimbólum, amit Werbőczy jelent a modern jogrendszer szempontjából.

Csak látszólag. Mert ha Werbőczy nem is kerül közvetlenül a dinamikus dologi gondolat hatása alá a maga jogászai gondolkodásában, de hatása alá kerül ennek az újfajta szemléletnek — *mint ember*. A maga *személyiségének* egészét tekintve tehát Werbőczy mégis szimbóluma a modern jogrendszernek, a dinamikus dologi szemléletet illetően is. Erről kívánok még a következőkben röviden szólni.

5. Ha igaz is, hogy a modern jogrendszernek egyik par excellence dinamikus dologi szemléletű jogága, a találmányi jog — sem a legtöbb dinamikus dologi jellegű jogág — még nem volt meg Werbőczy korában, de másfelől az is bizonyos, hogy maga a dinamikus dologi szemlélet már ebben a korban jelentkezik az élet valóságában. A jogi rendezés természetesen általában később szokott bekövetkezni, mint ahogy az élet alakul, bár ez sem kivételt nem tűrő szabály, mert hiszen ez a tétel is inkább a kevésbé tudatos, kevésbé reflexív korszakokra áll, nem annyira a nagyon tudatos, nagyon racionalisztikus, mesterségesen formáló jellegű korszakokra. Az olyan jogágot illetően azonban, amilyen a találmányi jog és általában a dinamikus dologi szemléleten alapuló jogágak, valóban az az időbeli viszony, hogy előbb következik be az élet valóságának átalakulása és csak azután a jogi rendezés, melyet a realitás megváltozása szükségképpen magával hoz. A dinamikus dologi szemlélet közvetlenül hatott a reális valóságra, az empiriát gazdagította új jelenségekkel, a gépekkel és mesterséges anyagokkal, s ez a változás olyan nagyjelentőségű volt az élet szempontjából, hogy a jogi szabályozásra is hatást kellett gyakorolnia. Egyideig az tehát a helyzet, hogy a dinamikus dologi szemlélet hat ugyan az *élet* realizálására, de egyelőre még nem gyakorol hatást a *jogrendszerre*. És az is rendkívül érdekes, hogy a dinamikus dologi szemléleten alapuló jogágak közül nem az követeli előbb a jussát, amely egészen közvetlenül és egyenesen a szemlélet megváltozásának, az újfajta — dinamikus — szemléletnek a következménye, amilyen a találmányi jog, hanem időbeli sorrendben előbb egy másik dinamikus dologi szemléletű jogág, a szellemi alkotás joga, a szerzői jog próbál valamiképpen utat törni magának, ha még nem is a természetével adekvát módon, nem a valóságos szerzői jogi szabályok formulázása útján, hanem igen közvetett,

primitív, kerülő úton, eseti jogszabályalkotás: privilégiumok útján, amelyek nem is a szellemi alkotás létrehozóját, a szerzőt akarják oltalmazni és a kizsákmányolás ellen megvédeni, hanem a kiadót, akire csak a vagyoni oldala tartozik a szellemi alkotás jelentőségének. Általában azonban jóidéig az a helyzet, hogy a dinamikus dologi szemlélet csak az élet valóságában, a jognak úgyszólván nyersanyagául szolgáló empirikus valóságban jelentkezik, de még nem jut érvényre a jogi gondolkozásban és a jogi- szabályozásban. Világos tehát, hogy Werbőczy jogász művében, ennek tartalmában még nem jelentkezhetik a dinamikus dologi gondolkozás nyoma. Jóval később, a tizenhetedik század második felében készül az első szabadalmi törvény, mégpedig ott, ahol a talaj leginkább elő van készítve a dinamikus dologi gondolkozás számára: Angliában. Annyira légüres térben nem születnek a jogi gondolatok, hogy Werbőczytól modern találmányi jogi eszméket lehetne várni, bár egészen bizonyosra vehetjük, hogy abban az esetben, ha későbben él, bizonyára fogékonyságot tanúsított, volna a dinamikus dologi szemlélet jogi jelentkezése iránt és bizonyára első vonalban haladt volna az új jogi gondolkozás vezető egyéniségei között.

Mindez azonban csak feltevés, csak elképzelés, amint általában a fantázia terére tartozik az a kérdés, mi következne be akkor, ha egy bizonyos tény való lett volna akkor, amikor nem volt való. Logikusan csak arról lehet beszélni, mi lenne akkor, ha egy bizonyos megtörtént tény vagy ténycsoport nem fordult volna elő. A képzelet birodalmának határát nem kell azonban átlépnünk ahhoz, hogy pozitív értelemben állapíthassuk meg Werbőczy István viszonyát a dinamikus dologi gondolkodáshoz. Elegendő ehhez a való tények, a „nyers“ empiria világában maradnunk. Ebben az esetben is olyan döntő jelentőségű tényre hivatkozhatunk, amely a legnagyobb valószínűséggel engedi meg azt a következtetést, hogy Werbőczynek volt érzéke a dinamikus dologi gondolkodás iránt, hogy felismerte a dinamikus dologi gondolat óriási horderejét és ennek a felismerésnek megfelelően cselekedett is. Werbőczynek a dinamikus dologi szemlélethez való ezt a pozitív viszonyát a *sajtóhoz* való viszonya mutatja, meg.

Modernségénél fogva már egymagában is meglepőnek, sőt megdöbbentőnek mutatkozik ez a megállapítás, mely Werbőczy személyét a sajtóval hozza logikai kapcsolatba. Egészen mainak

hangzik az a megállapítás, hogy valakinek ilyen vagy olyan a viszonya a sajtóhoz. Mai emberre vonatkoztatva ebben nincs semmi meglepő, sőt egészen természetes, ha valakinek a személyét a sajtóval hozzuk vonatkozásba, hiszen ma a sajtó annyira magátólértődően természetes része az ember környezetének, hogy szinte azt mondhatjuk, olyan természetes, mintha — valóban természetes volna. Holott nem szükséges mai közönségnek magyarázni, hogy a sajtó egyáltalában nem természetes, hogy nem a primer realitás síkján helyezkedik el, hogy a sajtó csak viszonylag rövid idő óta ennyire kiegészítője, sőt egyenesen meghatározója a társadalmi élet mai realitásának, ellenben nem is nagyon régen még teljesen hiányzott az ember környezetéből, s amikor megvolt, azután is még jóidőig csak korlátozott, bár kezdettől fogva igen komoly volt a jelentősége. Az az állapot, amelyben ma vagyunk, amikor a sajtót mintegy második realitásnak lehet tekinteni, mely egy új realitást hoz be a primer, mondjuk természetes alapon nyugvó realitásába a társadalmi valóságnak, Werbőczy korában még a messze jövő lehetősége volt csak, de még álmodni is nehéz lett volna róla. Ma a társadalom keretében egészen szerény funkciót betöltő emberek is állandóan vonatkozásban vannak a sajtóval, legalábbis mint olvasók, főleg mint újságolvasók, sőt még szerényebb alapon: mint munkakeresők, vevők vagy eladók, bérlők: hirdetők stb., stb. A mai ember — még nagyon szerény helyzetben levő ember is — nehezen képzelhető el nyomtatott papiros nélkül. Werbőczy idejében azonban még nagyon közel volt a kor, amelyben még híre sem volt a sokszorosító technikának, amikor a szellemi mű is látszólag beleolvadt a materiális szubsztrátumba, amely hordozta, a kéziratba. Victor *Hugó* a maga gazdag nyelvén csodálatos haladásnak jelzi azt, hogy a sajtó, a könyvnyomtató gép kiküszöbölte az „egyetlen példányt“ és biztosítékot nyújtott a szellemi mű elenyészése ellen, mely addig amiatt következett be gyakran, hogy a mű egyetlen példánya elpusztult vagy elveszett. A kéziratok világában azonban nemcsak a szellemi mű elveszésétől kellett tartani, hanem deformálódásától is, a szöveg megváltozásától a másolók kezén. Főleg pedig abban volt alapvető különbség a sajtónélküli korban és a sajtó korában, hogy a szellemi mű — általában a gondolat — terjedése rendkívül lassú és nehéz volt a könyvnyomtatás feltalálása előtt, míg a könyvsajtó lehetővé tette a nagytömegű és gyors többszörö-

sítést, a gondolatnak szédítően gyors és térben is óriási arányú elterjedését, amellet a szöveg állandóságát és valamennyi példánynak egységes szövegét is. Az újkor egész életvitele, egész gondolkodásmódja és eredményei szoros kapcsolatban állanak a könyvnyomtatás találmányával, a sajtó működésével. Ma, amikor a sajtó jelentősége a modern élet szempontjából nemcsak alapvető, hanem ilyen jelentősége már tudatos is, közismert és magától értődő, ma már egyenesen banalitásszámba megy, ha valakinek a sajtóhoz való viszonyáról beszélünk. Legfeljebb anynyiban lehet ennek a viszonynak — vagy inkább e viszony emlegetésének — a banálison túlmenő értelme, hogy — legalábbis a sajtó működésének jogi korlátok közé nem szorított állapotában — bizonyos kedvezőtlen mellékiz kapcsolódott ahhoz, ha valakinek a sajtóhoz való viszonyát emlegették, bár ez kétségtelenül egyoldalú felfogást jelent, mert hiszen egészen széles skálája lehetséges a jogilag nem korlátozott sajtóhoz való viszonynak is, anélkül, hogy ehhez a viszonyhoz bizonyos negatív képzeteknek kellene csatlakozniuk. Inkább az időszakai sajtó irányában szokták ilyen kedvezőtlenül megítélni egyeseknek a viszonyát, szintén nagy egyoldalúsággal. Amennyire banalitásszerű azonban a személyiségnek a sajtóval való kapcsolatbáhozatala ma, annyira sajtóságos hatást kelt és szinte az anakronizmus vádját idézheti fel egy olyan megállapítás, amilyent Werbőczyre vonatkozóan tettünk, hogy a sajtóhoz való viszonya megvolt. Ez ellen az önként kínálkozó vád ellen kell tehát tisztáznunk magunkat most már és ki kell mutatnunk, hogy Werbőczy és a sajtó viszonya semmi groteszket nem mutat, semmiféle karrikaturisztikus jellege nincs az e viszonyra vonatkozó állításnak, hanem ez a viszony valóban fennállott, ha nem is úgy, amint ma szoktak gondolni — sok egyoldalúsággal — a sajtóhoz való viszonyra. Ez a viszony — Werbőczy és a sajtó viszonya — szinte szimbolikus jelentőségű Werbőczyre és művére. Werbőczy és Hármaskönyve a könyvnyomtatás nélkül talán már a köztudatból is kiesett volna. Az első igazi találmány, az első igazi gép tehát az, ami a Hármaskönyvet megmentette és örök életét ha nem is szülte, de biztosította, lehetővé tette. A *modern* életnek ez az alapvető jellegzetessége, a sajtó volt tehát az, ami — sajtóságos paradoxonnal — a *régi* magyar jog életét megmentette, Werbőczy feljegyzésének a hatást megadta. Ma és régóta általában a hazai jog konzerválását tekintik Werbőczy ér-

demének és nem nagy súlyt vetnek arra, milyen *modern* irányban tett elhatározó lépést Werbőczy akkor, amikor a hazai jogot feljegyezte és kellő tudományos fegyverzetten ellátva képessé tette az élet alakítására és életteljes hatás kifejtésére, saját maga életének élésére. Maga a római jog háttérbe szorítása is egészen modern jelenség, de különösen modern a jog nemzeti jellegének megmentése, sőt hangsúlyozott kidomborítása, mely még ilyen tudatos aláhúzás nélkül is nagy cselekedet volna modern irányban. Nem a hazai *régi* jog feljegyzése és megmentése a lényeges Werbőczyben, hanem a *hazai* jog feljegyzése, fenntartása és megfelelő módszerek nyújtásával életképessé tétele, habár az is bizonyos, hogy az életképességet biztosító ezek a módszerek az antik világ öröksége, a római jog ajándéka, és Werbőczy is a római jogból tanulta meg azokat, amit maga sem tagad, sőt egyenesen hangsúlyoz. Werbőczy Hármaskönyve nem hiába küzd a szokásjog érvényeért, még a törvénnyel szemben is: a jog életteljes fejlődését csak a megfelelően szabad bírói gyakorlat biztosíthatja, csak a bírói gyakorlat és a belőle fejlődő vagy általa felismert és elismert szokás, tehát az eleven jogi gondolatok teszik lehetővé azt, hogy a jog lépést tartson az — étellel és másfelől — ami még fontosabb — alakítólag tudjon hatni az életre. Az életteljes jogi gondolkodásnak ez a fenntartása és erősítése az, amit a Hármaskönyv szolgált a régi jognak, tehát a hazai jogi gondolkodás emlékeinek és bizonyítékainak a felmutatásával és konzerválásával. A régi jognak csak ebből a szempontból lehet igazában jelentősége, ezenkívül pedig abban, hogy a célszerűséget szolgálja a megszokott jogi gondolatokhoz való ragaszkodás, ami megkönnyíti és biztosabbá teszi a jog funkcionálását és az életnek a joghoz alkalmazkodását. A modern életet az ilyen jog szolgálja leginkább, így egészen nyilvánvaló, hogy Werbőczy művének középponti jelentősége a modernség irányában van, nem a múlt konzerválásában. Ha szemére is vetik Werbőczynek, amint különösen a tizenkilencedik század reformerei kiélezetten vetették szemére, hogy Hármaskönyve akadályos lett a fejlődésnek és a rendiség konzerválásával útját állta a modern kor követelte újfajta társadalmi berendezkedésnek, ez nem annyira Werbőczy ellen szól, mint inkább azok ellen, akik Werbőczyben a bebalzsamozott múmiát tisztelték, a múlt túlzott konzerválását helyezték előtérbe, nem a valósághoz való alkalmazkodásnak nyújtott lehetőségeket. Ha hát-

rány származott egy bizonyos időtől kezdve abból, hogy volt Hármaskönyvünk, ez a hátrány abból eredt, hogy a Hármaskönyv is csak *könyv* volt és nem volt több, mert nem lehetett több, mint *könyv*. A *könyv* mégsem ember, mégiscsak dolog, mégha olyan paradox dolog is, amely egyúttal szellem. Az a szellem, amely a *könyvből* árad, mégis csak osztozik többé-kevésbé a dolog sorsában, mégiscsak bizonyos megmervülést jelent, ha a *könyv* szellemét túlságosan a maga konkrét jelentkezésében, határoltóságában tekintik csak. Werbőczy jelentősége mindenképpen a *könyv* jelentőségével forrt össze, előnyös és hátrányos módon egyaránt. Lényegét tekintve a *könyvíró* Werbőczy a nagy Werbőczy, nem az a pszihofizikai Werbőczy, aki nagy hatással volt korának politikájára és jogéletére, úgyszintén egyéb viszonyaira, de ezek a hatások jórészt eltűntek vele együtt. A magyar világ fenekestől felfordult Werbőczy halála után, sőt már életében is, a romok közt azonban épen maradt *EL* *könyv*: Werbőczy Hármaskönyve, Werbőczy szimbóluma. A *könyv*, a dolog jelentősége a primer Werbőczyt illetően, az ember — ha szabad ebben az összefüggésben is azt a kifejezést Jhasználunk, amelyet általában a dinamikus dologi gondolkodásra mondtunk — függvényévé vált a dolognak. Werbőczy, az élő ember bizonyára ellene szegült volna a múlt, konzerválásának .akkor, amikor az élet nem érhetette be többé a múlt emlékével. De Werbőczy, a *könyv* századokon át megóvta a magyar jogot az elnemzetietlenedéstől és évszázadokon át szolgálta a magyar jogéletet. Werbőczy és a *könyv*, Werbőczy és a sajtó viszonya tehát pozitív, sőt szimbolikus Werbőczy jelentőségére.

Mert az a *könyv*, amit Werbőczy Hármaskönyve jelent, valóban *könyv*, az a *könyv*, amelyet a modern ember is *könyvnek* tart: *nyomtatott* *könyv*. Egy kéziratos Werbőczy bizonyára egészen más reális hatást tett volna, mint a nyomtatott Hármaskönyv. És igazán szimbolikus a *könyv* és Werbőczy viszonyában az, hogy ezt a viszonyt Werbőczy tudatosan hozta létre, tudatosan kívánta műve fenntartását lehetővé tenni azzal, hogy kinyomatta. Werbőczy csodálatos éleslátással gondolkozott a *könyvről*, a sajtóról úgy, ahogyan a modern ember gondolkozik — sőt már voltaképpen nem is gondolkozik — a sajtóról, mert teljesen beléidegződött a sajtó hihetetlenül nagy hatása, már egészen magátólértetődőnek tekinti a sajtó hatalmát és így tudatos reflexió tárgyává sem igen teszi, mintegy reflexszerű a beállí-

tottsága a sajtóval szemben. Ebben a tudatos állásfoglalásban rejlik a magva annak a felismerésünknek, hogy Werbőczy már nemcsak renaissance-ember, hanem ennél több: valósággal modern ember, aki tisztában van a sajtó óriási reális jelentőségével és ezt a tudatos álláspontját gyakorlatilag is értékesebbé, a reflexió teréről átlép a cselekvés terére és a sajtó hatalmával biztosítja, művének örök életét, már amennyire földi viszonylatban örök életről egyáltalában beszélni lehet.

Közismert történeti tény, hogy Werbőczy a régi hazai jog feljegyzésével és jogkönyvének megírásával tételes forrást akart nyitni a jogélet számára, hogy abból merítsen a bírói gyakorlat. A törvényhozási apparátus egy bizonyos határig funkcionált is ebben az irányban, de politikai szempontok útját állották annak, hogy Werbőczy Hármaskönyve, ez a magyar jogkönyv valóságos kódexszé váljék, hogy bekerüljön a törvénytárba. A királyi pecsétet nem kapta meg a nagy mű és törvényerőre formálisan nem is emelkedett. (Csak Erdélyben vált jóval később tételes joggá.) Így Werbőczy meg volt fosztva attól a biztonságtól, amit művének törvénné válása nyújtott volna arra nézve, hogy a jogélet valóban alkalmazkodni fog a Hármaskönyvhöz. Hogy ez mégis lehetővé legyen, Werbőczy egészen sajtóságot, modern utat választott: a sajtóhoz fordult, kinyomatta művét és példányait széles körben terjesztette el az országban. Ebben az összefüggésben lehetetlenség megállani, hogy ne hivatkozzon az ember egy egészen modern megnyilatkozásra, mely szoros kapcsolatban van a sajtó jelentőségével, habár annyira modern a beállítottsága, hogy már a sajtó jelentőségén is túlnő és a sajtónál is modernebb tömegközlelési módokra is kiterjed. Kissé aggodalmas is, hogy ebben az összefüggésben foglalkozunk Werbőczy jelentőségével, de ha azt a tételünket akarjuk bizonyítani, hogy Werbőczy modern ember, éppen a sajtó igénybevétele révén, akkor nem mulaszthatjuk el a szóbanlevő modern megnyilatkozásra való utalást, amely a tömegekre hatás mai módjaira vonatkozik, és pedig egyenesen a tömegek befolyásolására a rend irányában, a realitáskövetelte cselekvési módok tömeges kieszközlése terén. Ki kell mondanom: a modern reklámról mondja *Mataja* Viktor¹⁵⁾, hogy a tömegszuggerciónak annyira hatásos eszköze, hogy ma már sokkal nagyobb az értéke annak, ha a társadalmi életben szükséges új cselekvési módokat a reklám eszközeit felhasználva igyekszünk a tömegek-nél elérni, mint a jogszabályok alkotása és a jogkövetkezmények-

kel való fenyegetés. Egyenesen megdöbbenő az analógia eközt a megnyilatkozás és Werbőczy eljárása közt, aki a sajtó útján igyekezett tudatosan hatni az — akkori értelemben vett — tömegre, helyesebben a nemzet széles rétegekre, lényegileg hasonlóan, mint *Mataja* mondja a modern reklámról, amelyet a jogszabállyal állít — a reklámra előnyös — párhuzamba. Werbőczyről ugyanis fel van jegyezve, hogy nem is csupán azért fordult a sajtóhoz, mert műve nem tudta elérni a teljes törvényi elismertetést, hanem szándékosan választotta a kinyomatást a királyi pecsét megszerzése és a törvényként való szétküldés helyett, amit elérhetett volna egy bizonyos időpontban. Mielőtt erre rátérnék, egy pillanatig időznöm kell még a reklám jelentősége és az ezt kidomborító említett tanítás mellett, mintegy azért, hogy enyhítsem a — látszólagos — élet és szokatlanságánál fogva talán illetlennek látszó mivoltát annak, hogy Werbőczyt a modern reklámmal hozom gondolati kapcsolatba.

Ma már egyáltalában nem szokatlan, sőt közismert és közhasznúsága is elismert annak a gyakorlatnak, hogy az állami élet megnyilatkozásai bizonyos mértékig és megfelelő korlátok között, de igen előnyösen és közhasznúan élnek azokkal a tömeghatást előidéző módszerekkel, amelyeket a modern reklámtechnika fejlesztett ki. Igaz, nemzetközi viszonylatban, kiélesedett helyzetben, így háború idején sok a panasz egyes hadviselő felek ilyenfajta megnyilatkozásai ellen, de ezek a panaszok nem annyira a szóbanlevő módszerek használata ellen irányulnak, hanem a velük való valóságos vagy vélt visszaélések ellen. A nagy tömegek érdeklődésének kielégítése és tájékoztatásuk szükségessége a dologi tényező túlnyomóságának mai korában a reklám terén kifejlesztett módszerek használatával nem probléma többé. Ezeket a módszereket használni kell, mert más mód nincs a dologi tényezővel annyira átszőtt mai társadalom életében a gyors és hatásos tájékoztatásra és a közérdekű tömegviselkedés kieszközlésére, mint amilyen ezeknek a reklámeregetű, de nem szükségképpen és nem fogalmilag reklámtechnikáknak igénybevétele.

A reklámművészet valóban a tömegtájékoztatás és tömegszuggesztió nagyszerű eszköze és mint élettelen valami csakugyan jó segítője az absztrakt jogszabálynak, melyet ma gyorsan és erőteljesen kell az életbe átvinni, hogy hatását közérdekűen kifejthesse. És rendkívül érdekes, hogy ezen a téren a

reklámszerű módszer, mondjuk ki nyíltan és egyszerűen: a reklám bámulatos összefüggést mutat a jogszabállyal, már ami a formulázást, a szövegezés módját illeti. A modern reklám rövid pregnáns mondatai, sőt szavai csodálatosan emlékeztetnek a régésrégii, kőbevésett, „lapidáris“ törvényszövegekre. Ebben a tekintetben igen érdekes fejlődési menetet állapíthatunk meg. A modern életet illetően ma a legnagyobb szövegező művészetnek a reklám szövegezési technikáját tartja *Mataja* Viktor, akiről az imént beszéltünk. Erre vonatkozó állítása azonban nincs minden előzmény nélkül, s ez az előzmény maga is kapcsolatban van vagy kapcsolatba hozható a reklámmal. *Keyserling* az „Új világ születése“ című munkájában azt hirdeti, hogy a zsurnalisztika teljesítménye a modern világban egészen magasrendű, sőt egyenesen a tetőpontja a fejlődésnek a szövegezését illetően. A gondolatnak rövid pár szóval való kifejezése az igazán tökéletes közlésmód *Keyserling* szerint, nem a hosszú lapokon, sőt egész könyvön át folytatott fejtegetések. Ennél — mint látjuk — tovább megy *Mataja*, amikor már nem is az újságstílust, hanem egyenesen a reklámot, a hirdetést tekinti a szövegező művészet tetőfokának. Mindenesetre megállapíthatjuk azonban, bármi legyen is a véleményünk a szóbanlevő megnyilatkozásokról, hogy a reklámstílus a maga lényegét tekintve valóban igen közeláll a régi törvények rövid, tömör, szűkszavú, lapidáris, eredetileg a szó teljes értelmében kőbevésett szövegezéséhez. A cél is ugyanaz volt a régi törvények illetén fogalmazásában, mint ami a reklám célja: a tömegek befolyásolása, a szövegnek a lelkekbe vézése. Nem a lényegre tartozik az a, különbség, ami a kétféle irányban jelentkező távolabbi célban található. A közvetlen cél, a tömegek befolyásolása azonos. Természetesen más a tömeg fogalma az egyik és másik vonatkozásban, de lényegileg tömegről van szó mindkét esetben. A lapidáris stílus ugyanarra a célra törekszik a primitív — sokszor versbe foglalt — törvényszövegben és a reklámszövegben egyaránt. Az igazi különbség nem is ebben a közvetlen célban van, hanem a módszer dologias segédeszközeiben. A modern reklám dologi szubsztrátuma a dinamikus dolog, a gép, míg a primitív törvény dologias szubsztrátuma a sztatikus dolog, a kő, ha egészen korai szakra gondolunk. Semmi illetlen nincs tehát abban, ha *Werböczy* modern jellegének kidomborításául szóhozuk a reklám modern intézményét, amelyhez ugyan bizonyos mellékíz tapad, de nem fogalmi szükség-

szerúséggel. A reklám is lehet jó reklám, sőt nagyrészt az is. Csak a reklámnak egyes megnyilatkozásai jelentenek visszaélést vagy enyhébb esetekben ízléstelenséget, de maga a reklám — lényegét tekintve — hasznos, sőt szükséges eszköze a gépi és egyébként is sokban mesterséggel eszközökkel fenntartott társadalmi együttélés rendje és békéje fenntartásának és veszélyei elhárításának.

A modern sokszorítási technika, a sajtó igénybevétele mint történeti tény valóban azt a képet mutatja, ami közeláll Mataja felfogásához, hogy t. i. Werbőczy a törvényerőre emelés helyett szándékosan választotta a Hármaskönyvvel való hatás eszközének a kinyomatást. Amint *Fraknói* Vilmos mondja „Werbőczy István életrajza“ című munkájában (1899): „Személynöki állásában Werbőczynek alkalmá nyílt, hogy az 1514-ik évi országgyűlésen tett királyi ígéret teljesülését, a Hármaskönyv megpecsételt példányainak a vármegyék részére szétküldését kieszközölje. Ezt nem tette. E helyett, hogy általános használatba vételét biztosítsa, más utat választott. Könyvét sajtó útján bocsátotta közre...“ Még az is egészen modern jelenség, hogy a kinyomatást Werbőczy az akkori fogalmakhoz képest rendkívül siettetete. A nyomdász — mint *Fraknói* írja — a sajtóhibák mentségül egyenesen hivatkozik arra, hogy a nyomtatás negyven nap alatt ment végbe: „Est enim opus hoc diebus quadraginta excusum totum“! *Fraknói* megjegyzése, hogy erre „ez idő szerint is csak nagy nyomda lehet képes“, szintén a modernséget juttatja fokozott kifejezésre a, Hármaskönyv technikai hatását és ennek eszközét illetően. De a sajtó igénybevételenek tudatosságára és a sajtó útján való hatás kifejtésének célként kitűzésére vall az is, amit Werbőczy maga mond a Hármaskönyv nyomtatott szövegének az olvasóhoz intézett előszavában, amit *Fraknói* is kiemel: „Hogy az annyi igyekezettel és fáradtsággal kidolgozott munka, mely a királyi hatalom legmagasabb megerősítésével és jóváhagyásával el van látva, csak a pecsét ráfüggesztése maradván el, — elrejtve ne maradjon és lassanként az emlékezetben elmosódva meg ne semmisüljön — aminél az országra hátrányosabbat, főképen a peres ügyek elintézésére és az igazságszolgáltatásra veszedelmesebbet gondolni sem lehet — : a hazai szokásokat és törvényeket... könyvsajtó útján kinyomattam...“ Ebben a bejelentésben kétségtelenül kifejezésre jut Werbőczynek világos látása a sajtó jelentőségéről: tisztában van vele,

hogy a kinyomatás alkalmas arra, hogy a mű fennmaradjon és feledésbe ne merüljön. Ezt a tudatosságot mutatja Werbőczynek az a magyarázata is, amit arról ad, hogy miért nem látták el a Hármaskönyvet királyi pecséttel és mint törvényt miért nem küldöttek szét a megyéknek. Ennek oka, — mint Kolosváry Sándor és Óvári Kelemen mondja a Magyar Törvénytárban közölt fordítói előszóban —, az, hogy „a műnek ötvennél több példányban való leírása igen hosszas munkába került volna“. Nem kevesebről van itt szó, mint a kézirat és a nyomtatott szöveg tudatos szembeállításáról a technikai szempontot illetően. Semmi kétséget nem hagynak Werbőczy tulajdon szavai arra vonatkozóan, hogy teljes tudatában volt a könyvnyomtatás nagy előnyeinek és különösen annak, hogy a szöveg változatlan alakban gyors elterjedését és fennmaradását a könyvnyomtatás tökéletesen biztosítja, és hogy könyvének hatását egyenesen a nyomtatott formától várta. Ennyiben tehát Werbőczy mindenestre modernül gondolkozott, tehát nemcsak előfutára volt a modern embernek, amilyen a renaissancé-ember általában, hanem Werbőczy már valósággal modern ember, korát jóval megelőzve. Az, hogy Werbőczy mint szerző mutatkozik be, szintén modern jelenség ugyan, de ennyiben már a renaissance is modernnek tekinthető, amennyiben a renaissance már szakít a középkori felfogással, mely egyenesen titkolja, rejtegeti az egyéni szerzőséget és azzal igyekszik hitelt szerezni művének, hogy ennek más tekintélyekkel való összhangját állítja. A renaissance korában már fellép az egyéni szerző, de a sajtó jelentőségével még kevés renaissance-ember van tisztában. Ezek egyike Werbőczy, aki így az első modern emberek között van, de *magyar* viszonylatban egyenesen ő az *első* modern ember.